

Олександр Мицюк (Прага)

МАДЯРИЗАЦІЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ ЗА ДУАЛІЗМУ.

По зліквідуванні Кошутової „реbelії” російським військом австрійський цісар скасував малярські вольності й настановив над Угорщиною своїх урядовців, здебільшого німців. Ця реакція й понімеччення урядів Угорщини, що прийшли по поразці змагання малярів до самостійности, зазнає часткової пробоїни р. 1861., коли права малярської мови, як мови державної, в повній мірі відновлено. Поразка Австрії у війні з Прусією 1867. р. повертає малярам утрачені національні вольності. Прийшов політичний дуалізм, і ця система знову передає до рук малярів вирішення національних проблем Угорщини. Почалася доба малярської гегемонії в Угорщині, що тяглася від р. 1867. до світової війни й перевороту.

Р. 1868. будапештєвський парламент прийняв народностєвий закон (§ 44). В його основу покладєно засаду, що Угорщину складає єдина малярська нація, що її членами є всі громадяни без різниці національности. На основі цього закону „неісторичним” націям Угорщини признано права в місцевій і церковній управі, у шкільних справах, у публичному й культурному житті. Цим законом не були задоволені немалярські народи Угорщини, з другого боку й самі маляри вважали його за „шкідливий для малярської національної держави”, котру хотіли створити. Він залишився тільки на папері, але малярські політики послуговувалися ним у заграничній пропаганді. Принагідно вони пишалися перед європейським світом, указуючи, що цим законом маляри, мовляв, випередили Західню Європу у справі охорони меншин на пів століття. Там не знали дійсного стану річей і вірили.

А тимчасом дійсність була протилєжна. Меншинам відмовляли права на існування. Розумієтьєся, не малярський простий люд це робив, він, як пише 1874. р. за особистими спостереженнями Будилович, „зовсім не має тієї злоби до інших, особливо словянських народів, як їх нетолерантєа інтелігенція”, а шляхта, аристо-

кратія малярська, „яка складалася з народніх ренегатів найрізноманітніших народностей. Кілька десятиліть передтим (перед р. 1874.) три четвертини малярської аристократії не розуміло малярської мови. Офіційною мовою була тоді латина, суспільною — французька чи німецька, а родинною — дуже часто словянська”¹⁾...

Нелегко було закордонному світові з’орієнтуватися у правдивій суті малярської національної політики. „Европейське суспільство” — пише 1877. р. М. Драгоманів, — „протягом багатьох літ із захопленням витає ліберальні тенденції малярської аристократії, її революційну боротьбу, — що тепер стала парламентарною й дипломатичною — проти абсолютизму Габсбургів, витає повну перемогу, що одержала та аристократія, перемогу, яка закінчилася тим, що звуть »австро-угорським дуалізмом«... Віддавна вже малярська аристократія чванилася своєю конституцією, ніби старшою, ніж англійська, і ліберальна преса Європи, мало ознайомена з усіма цими справами, уважала за свій обовязок повторяти ті захоплені розп’якування. Правда, деколи цей ліберальний концерт перебиває якийсь крик терпінь, страждань, що відбивався на мало знаних сторінках цього чи того сербського або чеського часопису, або що виривався з уст якогось-небудь члена парламенту у Відні та Пешті. Та ці самітві голоси завжди заглушав різкий бряск переможних малярських фанфар, за котрим, як луна, йшло витання ліберальної Європи. Невелике число тих, що завдавали собі трохи труду поцікавитися причинами цих протестів, скоро вдовольнялося незмінною відповіддю: протестанти, це не що інше, як відбиток поневолення й абсолютизму, австрійського чи російського, це, мовляв, слухняна зброя інтриг московського панславізму. Метода легка та зручна, і європейський лібералізм зжився з нею без труду, вірячи...., що в Угорщині він бачить щось наче передову сторожу свобідної Європи”²⁾... Ще через 15 літ один із видатних словянських діячів Угорщини писав: „Слабі протести проти маляризації приписували коли не московським рублям, то безпросвітній дурноті пригнічених народно-

¹⁾ С. Будиловичь. Путевья замѣтки о долинь среднего и нижняго Дуная. „Жур. М. Н. П.”, Петербург, 1874. (за грудень). У якій нетерпимості виховувалися освічені верхи малярської народности, може ілюструвати такий дрібний, але характеристичний факт: з кінцем 70. рр. минулого століття довелось їхати на Угорщині в поїзді М. Драгоманову „з дуже милими уграми”. І коли в розмові Драгоманів сказав, що „словаки теж люди”, ті дуже милі угри буквально „помирились зо сміху”... Л. Шірманова-Драгоманова, Зі споминів... „Нова Україна”, Прага, 1922, № 13/15, ст. 41.

²⁾ Michel Dragomanow, Les paysans russo-ukrainiens sous les libéraux hongrois, „Le Travailleur”, Женева, 1877, стр. 643—644. Названа стаття Драгоманова була обороною від малярського гнету української і взагалі словянської людности Угорщини — перед світом.

стей; приналежність до малярськості здавалася тим цювіністам таким благом, котре можна й силоміць накидати³⁾).

І малярськість скрізь накидали: в урядах, у суді, в церкві, у школі, в позашкільному вихованні, у приватному й навіть родинному житті. Маляризатори, що походять, здебільша, — з ренегатів, зокрема словянських, зв'язані своїми традиціями з словянством, що здебільша знають якусь словянську мову, заходилися поборювати все, що нагадувало словян, у значній мірі — поборювати самих себе. „Справді не треба навіть читати історії малярів..., варто тільки поглянути на маяра, на його дім, уладження, норони та звичаї, щоб переконатися, що він наскрізь просякнутий словянськими стихіями. Навіть малярський танець, чардаш, достоменнісінько словянська (точніше — українсько-гуцульська) коломийка, їх костюм — атіла, їх гусарські штани, їх високі чоботи, все це „словенское“, чи хорватське, і ані трохи не гунська, чи угрофінська спадщина. Мотиви їх музики, їх пісень нагадують словянські чи румунські. Правда, і європейський Захід вплинув на них: та той вплив відбився головню на поверхні народнього життя, на вищих малярських шарах... А по селах тільки висока готична дзвіниця нагадує захід, але її вигляд у достатній мірі паралізує кілька оригінальних словянських колодязів („журавлів“), що розташовані навколо й мають форму ваги, на одному кінці їх підважниця висить камінь, на другому — відро з водою... Між маярами і слов'янами... багато подібного... і ось останні покоління малярської інтелігенції з маляризації зробили собі якогось золотого тельця... Для малярщення вони вважають усе дозволенням... *vivat madiarismus, pereat iustitia, mundus...*“⁴⁾).

І маляризація не-малярських народів Угорщини в останній чвертині XIX. в. і в початках XX. досягла свого апогею. Особливо руйнівна була для українців Угорщини, які в попередніх історичних добах утратили багатіші й освіченіші верстви: маяри завели в урядах, судах і вищому, середньому та поволі й у народньому шкільництві малярську мову. Достати службу в якімось уряді стало можливо тільки ціною зради своєї народности, приписавши себе за маяра⁵⁾. В такому самому становищі опинилося й духовенство:

³⁾ Малярская гегемонія въ Угріи и Угор. Руси. „Корреспонденція изъ Будапешта“, надрукована в „Словянск-ім Обозрѣні-ї“, 1892. (імя автора із зрозумілих причин не подано) і перевидана А. Петровим під назв. „Малярская гегемонія въ Угріи и Угорской Руси“ в Празі.

⁴⁾ С. Будилович, там-таки, ст. 155—156.

⁵⁾ „Маяри кожного виженуть із служби своєї за ото, что він русин... Ци вілі затаять руськість свою, стануть чистими маярами..., бо *avancement* пропаде“, — пише один сучасник 1897. р., пор. В. Гнатюк, Угро-руська мізерія, „Житє і Слово“, 1897, ст. 49 і 59.

воно мусіло урядування вести по-мадярському; досягнути почесні й вищі відзначення міг тільки той, хто свою національність покинув, добре говорив по-мадярському сам і його родина, прищеплював мадярську мову своїм парохіянам. Існував окремий мадяризаційний фонд; пан-отець, н. пр., за виголошену по-мадярському українським парохіянам проповідь міг вимагати з того фонду нагороду і діставав її в розмірі яких 10—15 гульденів що раз. Поз'являлися по словацьких і українських комітатах „спілки для ширення мадярської мови й культури“. Така спілка, напр., на Земплинщині, основана судовими урядовцями 1882. р., підтримує школи, в яких переводять мадяризацію, нагороджує вчителів-мадяризаторів, закладає по селах дитячі притулки, нагороджує дітей, що вказували успіхи в мадярській мові, мадярськими книгами, нарешті, дбає, щоб мадярська мова в кожній суспільній верстві стала домашньою...

Розуміється, що в системі мадяризації особливу увагу спрямовували на шкільний персонал і на мову навчання по українських школах. Учителі й учительки народніх шкіл мадяризуються. За офіційними статистичними переписами⁶⁾ на кожну сотню їх за рідною мовою було:

Комітати	1890. р.		1900. р.		1910. р.	
	мад.	укр.	мад.	укр.	мад.	укр.
Мармарощина	41,2	23,0	68,7	11,9	88,1	2,9
Бережщина	62,3	30,2	86,4	11,7	95,6	3,1
Угочанщина	60,1	23,7	75,7	12,2	90,7	3,7
Ужанщина	65,4	23,8	90,5	8,6	94,6	3,5
Земплинщина	71,9	12,2	85,6	9,0	94,0	3,3
Шарищина	25,6	20,8	67,5	12,2	82,5	9,3

Як видно, кількість змадяризованих учительських сил зростає, число українців серед учительства жахливо меншає: в перших п'ятьох комітатах за двадцять років, на р. 1910. залишилося українців пересічно тільки 3,5%.

Мовою навчання роблять мадярську мову, Ось як її послідовно запроваджували, напр., у словацько-українській Земплинській жупі⁷⁾:

	1869. р.	1879. р.	1899. р.	1904. р.
шкіл із словацькою мовою	86	85	28	9
„ „ українською мовою	97	63	20	13
„ „ мадярсько-словацькою мовою	51	50	91	90
„ „ мадярсько-українською мовою	15	47	41	32
„ „ мадярською мовою	161	203	?	?
а учителів не знало мадяр. мови	160	93	14	3

⁶⁾ Ungar. statist. Mitteilungen, B. 64.: Volkszählung... im J. 1910, Teil 6., Bdp., 1924, таблиця 105; учительства німецького, словацького й румунського ми тут не наводимо.

⁷⁾ Magyarországnak Vármegyei és városai... Encziklopédiája. Zemplén Vármegyé... за редакцією: S. Borovsk-oro, Budapest, ст. 226 і далі.

Як бачимо з цих мадярських даних, за 35 літ шкіл із українською викладовою мовою зменшилося з 97 на 13...⁵). В подібному становищі опинилося шкільництво словаків (з 86 залишилося 9), та всіх не-мадярських народностей Угорщини.

Та цього мадярам здавалося мало. В рр. 1907. (ч. 26) і 1908. (ч. 27) виходять нові шкільні мадяризаційні закони, які незабаром залишили свої наслідки. Коли р. 1871. на т. зв. Угорській Русі було 353 школи з українською мовою навчання, 265 з мадярською й українською мовою чи тільки з мадярською, то в р. 1914—15. не залишилося жадної державної української школи. Крім 18 (для 1672 дітей) віросповідних шкіл, що їх удержувало само населення, всі інші зроблено мадярськими (на 8504 українських дітей).

Мадяризаційним цілям служили ще культурні, політичні й господарські вигоди мадярів, їх театр, музика, преса, нарешті, той факт, що не-мадярські народи Угорщини, як спадщина історичної мадяризації верхів і умов тогочасного життя під мадярами, мали слабку верству своєї інтелігенції, особливо ж — українці. До того — сильно обмежено зносини з Галичиною. А такі зносини відсталих угорських русинів із галицькими могли значно подвигнути їх на шлях відродження, та тут зустрілися з чисельними перешкодами. Селяни й робітники переходили з одного боку Карпат на другий, головню з господарською метою; але ж інтелігенція, під терором мадяризації, могла робити це в дуже обмеженій мірі, власне — окремі одиниці. До того село й селянин більш національно відпорніші, ніж інтелігент, чи робітник. І павперизація села влегчувала мадяризацію. „Зовсім очевидно, що для угорської влади кожний засіб добрий, аби тільки винищити руснаків у Мармарощині. Їх видають на господарське знівечіння, бо пролетаріят легше віднародити, ніж осілого селянина. Витворюється таким чином челядь, яка голодно кидається й за найменшим заробітком, так що її можна вжити і в інших частинах країни... Тому такі побоювання перед »підозрілими агентами«, що переходять, зокрема з Галичини»⁶). Справді русинові в Угорщині можна було заробляти тільки в роботодавців мадярської мови в себе у краю, чи відходячи на дольні землі... „Роботи не дістане русин дома, ібо нема... — Іде на Угорщину, там дістане, назодреся мало грішми і досита великою масою мадярського язи-

⁵) Вже р. 1892. пише один селянин: „У нас учителі мадярські хоть і русини родом, а зато цураються руськов бесідов, братами русинами, ба навіть у школі учителі із дітьми по-руськи не говорять, ай (але) по-угорськи...“, пор. В. Гнатюк, „Угро-руська мізерія“ („Житє і Слово“, 1897, ст. 54).

⁶) R. F. Kaindl, Aus der ungarischen Marmarosch, Beilage zur „Allgemeinen Zeitung“, München, 3. III. 1898.

ка...¹⁰⁾. Коли ж уряд по р. 1897. почав розвивати помічну матеріальну акцію серед бідних русинів головно Верховини, то за принципом: дамо їм хліба, а вони стануть добрими мадярами.

Українське село зберігає свою національну інерцію; уряд наказує переміняти назви місцевостей, осад¹¹⁾, протегує та провокує зміну назв і осіб, і то імен і прізвищ на мадярський лад. Але село, і зокрема гірське, якось відстоює свою народність: „...рутенство лиш на руині (рівнині) омадяризалося, селяни ж гірні обстали русинами, бо гори не пушають мову мадярську між себе”. Інакше з містами. Історична спадщина в них не була на користь української народности; навіть у містах, де жили гр.-кат. єпископи, українці мали чужонаціональну більшість. Міста служать мадяризації. Там українські кола, що здобули собі сяку-таку освіту, ставали, здебільша, „мадяронами”, тобто ренегатами і зрадниками своєї народности. За двома останніми переписами 1900—1910 р. по селах і містах Угорщини було в %¹²⁾:

	по селах		у містах	
	1900. р.	1910. р.	1900. р.	1910. р.
мадярів	73,0	71,4	27,0	28,6
словаків	91,6	91,9	8,4	8,1
українців	98,8	98,9	1,2	1,1

Отже р. 1900. в містах Угорщини було 27% мадярів, а р. 1910. уже 28,6%. На селах мадяри навіть утратили. А число українців і словаків у містах зменшилося, зате на селах трохи навіть зросло.

Мадяризація загалом збільшувала кількість мадярської народности на кошт не-мадярських народів Угорщини. Словацький автор Стодола, ще за мадярського режиму (1912. р.), опублікував такі дані про зміни серед поодиноких народностей Угорщини за 50 років¹³⁾:

	1850. р.		1900. р.		Приріст	
	людей	%	людей	%	людей	%
мадярів	4818170	36,5	8742301	45,4	3924131	81
словаків	1739871	13,2	2019641	10,5	279779	16
українців	447377	3,4	429447	2,2	-17930	-4

¹⁰⁾ Так пише один місцевий інтелігент 1897. р., пор. В. Гнатюк, *op. cit.*, ст. 51.

¹¹⁾ Від 1904. р. в ужанському комітаті перемінено назви 76 осад, н. пр., переіменовано Буковець на — Унгбенкеш, Добринич на — Берчінь, Ляповець на — Гарш, Глибоке на — Мейлют, Калушу на — Таваш і т. д.

¹²⁾ Ungar. statist. Mitteilungen, B. 64, Volkszählung... im J. 1910, 6. Taf., Bdp., 1924, ст. 65.

¹³⁾ Stodola Emil, Štatistika Slovenska, 1912, ст. 101.

Отже, за Стодолою, мадярів 1850. р. було 36,5%¹⁴⁾ усієї кількості населення Угорщини, а 1900. р. стало 45,4%; їх зріст за 50 років досяг 81%, зріст — на кошт словаків, українців і інш. не-мадярських народів.

В переписі 1910. р. звернуто увагу на збільшення (чи зменшення) поодиноких народностей від 1880. р. В поодиноких комітатах це збільшення виглядало так¹⁵⁾:

На Мармарошині за 30 років число всієї людности зросло на 57%, з цього мадярської — на 114%, української — на 45,3%; у загальній кількості населення комітату мадярів у 1880. р. було 10,8%, у 1910. р. стало їх 14,7%, число українців у 1880. р. було 48,2%, у 1910. р. спало на 44,7%.

В Угочанщині вся людність зросла на 40,2%, число мадярів піднеслося на 82,8%, українців на — 11,6%; у 1880. р. було серед усіх мешканців комітату мадярів 35,7%, в 1910. р. — 46,5%; число українців із 47,2% в 1880. р. спало в 1910. р. на 37,5%.

Те саме бачимо в Бережчині, де всієї людности за 30 років прибуло на 53,6%, поміж нею число мадярів зросло на 68,3%, українців на 32,6%; в 1880. р. на всіх мешканців було мадярів 43,6%, в 1910. р. — 47,7%; число українців із 49,6% у 1880. р. спало в 1910. р. на 42,7%.

В Ужанщині за 30 років зріст усієї людности виявляє 27,0%, з цього самих мадярів 31,2%, українців 41,8%; при чому зросло число мадярів із 32,1% в 1880. р. на 33,2% в 1910. р., і число українців із 34,8% в 1880. р. піднеслося на 38,2% у 1910. р. — єдиний комітат, що виявляє релятивний зріст українського населення...

Новіші мадярські автори, як ось Моравек, підраховують, що мадяризація збільшила мадярську народність на Угорщині від 1787. р. до р. 1850. на — 1.700 тис., до р. 1900. на — 2.800 тис. людей, а до розділу Угорщини разом на 3.700 тис. У зв'язку з цим відсоток мадярів на Угорщині зростав. Р. 1787. поміж усім населенням Угорщини було мадярів 39%, у р. 1880. вже — 46,6%, а в 1910. — 54,5%¹⁶⁾. Отже, мадяри в самій Угорщині (без Хорватії та Славонії) осягли, нарешті, абсолютну більшість¹⁷⁾, що уряд Угорщини вважав за важливу річ із погляду внутрішньої політики, і ще більше з по-

¹⁴⁾ На основі офіційної народностевої статистики 1869. р. мадярів було 35,7% (5.553 тис.), словян 30,6% (4.746 т.), жидів 3,5% (553,7 т.) і т. д.

¹⁵⁾ Ung. st. Mitt., B. 64, Taf. 26 i 28.

¹⁶⁾ O. Moravék, Nagy-Magyarország nemzetiségei, mult és jelen, Будапешт, 1934; також: M. Asztalos, A nemzetiségek története Magyarországon betelepülésüktől máig. Будапешт, 1934.

¹⁷⁾ В цілій угорській державі (з Хорватією і Славонією) в 1910. р. налічувало мадярів тільки 48,1%.

гляду політики позакраєвої. Тимто маляри не спинялися перед фактичною маляризацією, а що вона посувалася не таким темпом, якого вони потребували, то й — перед маляризацією на папері. Найбільш яскравим прикладом останньої було — почислення великої більшості жидів [за переписом 1900 р. — 598.697 жидів, за переписом 1910. р. — 705.488] за малярів, що стоїть у звязку з непризнаванням на Угорщині (перепису з 1880. р.) жидів за окрему національність, а тільки за релігійну групу. Так із кожної сотні осіб жидівської віри р. 1900. записано малярами — 70,32%, 1910. — 75,66%...¹⁸⁾. Останній наступ маляризації на українців припадає вже на добу світової війни. В 1914—15. рр. будапештський уряд рішає накинати їм 1) григоріанський календар (нового стилю), замість юліанського (старого) і 2) малярську азбуку для школи й церкви, викинувши з ужитку кирилицю, — їх уважали за „міст до москаля”. Міністерство шкільництва наказало 1. IX. 1916. р. завести латиницю і в церковних школах, причому в підручники ввести як українські ті малярські слова, що в народі вже почали прийматися, як: *алдомаш, асталаш, бойтар, цимбора, вармедя, ярош, солгабіров, тощо*¹⁹⁾. Завдячи григоріанський календар, уряд наказав греко-католицьким священникам доглядати, щоб у свята за новим календарем ніхто не працював. Замах на „руські” свята виводив просто людність із рівноваги і став одною з причин відродження православ'я на Закарпатті.

Поразка Угорщини у світовій війні потягла за собою революцію на Угорщині. Бажаючи запобігти відокремленню поодиноких народів, малярська влада Каролі станула на шлях — проголошення автономії: 21. грудня 1918. р. будапештський парламент видав закон про „Руську Країну” для українців, а 11. березня 1919. р. про „Словацьку Країну” для словаків. Та це було вже пізно. Малярщину примушено 4. червня 1920. р. підписати Тріанонський мир. Вона утратила слов'янські землі, українці і словаки опинилися в Чехословацькій республіці,

¹⁸⁾ Ung. stat. Mitt., B. 64, ст. 70.

¹⁹⁾ Августин Волошин, Оборона кирилиці. „Наук. Збір. Т-ва „Просвіта” в Ужгороді, річник XII.